

UDK:94.5.

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING HABITAT DASTURI VA UNDA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SHAHARLARI ISHTIROKI

Bayqabilov Xusnudin Mardanovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

*“Sharq mamlakatlari tarixi va antropologiyasi” kafedrası
mustaqil izlanuvchisi,*

dotsent, geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

e-mail: xusnudinbayqabilov@gmail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-0094-6013>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Birlashgan Millatlar Tashkilotining Habitat dasturi (UN-Habitat)ning asosiy maqsadlari, global shaharsozlik siyosatidagi o‘rni va xususan O‘zbekiston Respublikasi shaharlari ushbu dasturda ishtirokining yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda UN-Habitatning barqaror shaharlarni rivojlantirish konsepsiyasi, “Yangi shahar kun tartibi” (New Urban Agenda) tamoyillari hamda O‘zbekistonning Toshkent shahri va boshqa yirik shaharlar misolida urbanizatsiya jarayonlarini boshqarishdagi ilg‘or amaliyotlari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalitso‘zlar: UN-Habitat, Yangi shahar kun tartibi, urbanizatsiya, barqaror rivojlanish, aqlli shaharlar, O‘zbekiston shaharlari, shaharsozlik siyosati, ekologik barqarorlik.

Аннотация: В данной статье анализируются цели и приоритеты программы ООН по населенным пунктам (UN-Habitat), ее роль в глобальной градостроительной политике, а также направления участия городов Республики Узбекистан в этой инициативе. В исследовании раскрываются концепция устойчивого развития городов, принципы «Новой городской повестки» и передовой опыт управления урбанизацией на примере города Ташкента и других крупных городов страны.

Ключевые слова: UN-Habitat, Новая городская повестка, урбанизация, устойчивое развитие, умные города, города Узбекистана, градостроительная политика, экологическая устойчивость.

Abstract: *This article examines the main objectives and priorities of the United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), its role in global urban development policy, and the participation of cities of the Republic of Uzbekistan within this framework. The study highlights the concept of sustainable urban development, the principles of the New Urban Agenda, and the best practices of managing urbanization in Uzbekistan, particularly in Tashkent and other major cities.*

Keywords: *UN-Habitat, New Urban Agenda, urbanization, sustainable development, smart cities, cities of Uzbekistan, urban policy, ecological sustainability.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). BMTning aholi punktlari bo‘yicha dasturi (BMTning Habitat dasturi) hamda Ozarbayjon davlat shaharsozlik va arxitektura qo‘mitasi hamkorligida o‘tkaziladigan ushbu forum “Barcha uchun uy-joy: xavfsiz va barqaror shaharlar hamda jamoalar” mavzusida tashkil etiladi. Nufuzli forum uchun tanlangan ushbu mavzu BMT-Habitatning 2026-2029-yillarga mo‘ljallangan Strategik rejasi ustuvor yo‘nalishlari asosida tanlanib, global uy-joy inqirozini hal etishda muhim ahamiyatga ega. Ta’kidlash lozimki, so‘nggi yillarda butun dunyoda uy-joy qurilishi va urbanizatsiya sohasiga katta e’tibor berilmoqda. Bu borada BMT tomonidan “Shahar-qishloq bir tizim” konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Unga ko‘ra, shahar alohida ma’muriy hudud emas, balki atrofdagi hududlar bilan yagona transport, iqtisodiy, oziq-ovqat va ekologik tizimni tashkil etadi. Urbanizatsiya sohasida ishlarni samarali va tizimli amalga oshrish maqsadida Prezident farmoni bilan, O‘zbekiston Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror rivojlantirish milliy qo‘mitasi tashkil etildi. Ushbu davlat idorasiga urbanizatsiya jarayonlari, uy-joy qurilishi, renovatsiya va ipoteka sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, shuningdek, ushbu yo‘nalishdagi dasturlarni muvofiqlashtirish va rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab vazifalar yuklatildi. Shtab-kvartirasi Nayrobi shahrida (Kenianing poytaxt shahri) joylashgan BMT-Habitat aholi punktlari bo‘yicha maxsus dastur hisoblanadi. Ushbu dastur barqaror shahar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, urbanizatsiya sohasidagi global kun tartibini shakllantirish va mazkur yo‘nalishda BMT faoliyatini muvofiqlashtirishni ta’minlashga qaratilgan. 2001-yilda ta’sis etilgan Butunjahon urbanizatsiya forumi (WUF) BMTning shahar rivojlanishi masalalari bo‘yicha eng yirik global konferensiyasi hisoblanadi. Forum Habitat tomonidan urbanizatsiya va uning jamiyat, iqtisodiyot hamda iqlim o‘zgarishiga ta’sirini muhokama qilish maqsadida o‘tkaziladi. BMT Bosh Assambleyasining 71/256-sonli rezolyutsiyasiga muvofiq, Butunjahon urbanizatsiya

forumi “Yangi shaharlar rivojlanish dasturi” amalga oshirilishini baholash bo‘yicha asosiy platformalardan biri sifatida belgilangan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). BMT prognoz hisob-kitoblariga ko‘ra, jahonda shahar aholisining ulushi 2018-yildagi 55,3 foiz o‘rniga, 2030-yilga borib 60,4 foizga etadi. Shahar aholisining nisbatan yuqori o‘sish sur‘atlari rivojlanayotgan mamlakatlarda ham kuzatiladi. Mazkur mamlakatlarda bu jarayon asosan qishloq aholisining shaharlarga ko‘chishi va shahar aholisi tabiiy o‘sishi bilan bog‘liq.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda shaharlar rivojlanishi bo‘yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. Shahar aholisining salmog‘i 1991-yildagi 40,3 foiz o‘rniga 2018-yilga kelib 50,6 foizga o‘sdı. Bunday o‘sish sur‘atlariga asosan ma‘muriy o‘zgarishlar, ya‘ni 2009-yilda mingga yaqin qishloq aholi punktlarining shahar posyolkalariga aylantirilishi va 2018-yilda qabul qilingan “Obod qishloq” dasturlari hisobiga qisman erishildi hamda bu natijani ulkanlashtirish ustida tez-tez ish olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi BMTning Habitat dasturida o‘z ishtirokiga ega. Mustaqillik yillaridagi mamlakatning urbanizatsiyalashuvini jadallashtirish, aholi yashash sharoitlarini yaxshilash va taraqqiyotni olg‘a siljitishda qator ishlar qilinib, shu bilan birga Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik ishlari ham yo‘lga qo‘yildi. BMT-Habitatning 2001-yil Istanbulda o‘tkazilgan II xalqaro konferensiyasida O‘zbekiston delegatsiyasi ham ishtirok etdi.

Habitat dasturining rasmiy saytida O‘zbekistonga oid ma‘lumotlar 2015 - yildagi holatida keltirilgan. Unga ko‘ra mamlakatimizning yaxshilangan ichimlik suvi manbalaridan foydalanadigan shahar va qishloq aholisi 2015-yil ma‘lumotlariga ko‘ra 98.5% ni tashkil etgan. Bundan tashqari, yaxshilangan sanitariya-texnik vositalaridan foydalanadigan shahar va qishloq aholisi 2015-yil ma‘lumotlariga ko‘ra 100% ni tashkil etgan.

O‘zbekistonning shaharlashuv jarayonlari yildan-yilga o‘sib borayotgani quvonarli hol va bu jarayon 2017-2021-yillar oralig‘ida yanada katta sur‘atlarda davom etdi. 1995-yilda mamlakatning shaharda yashovchi aholisi 8.822 ming kishini, 2005-yilda 9.522 ming kishini va 2015-yilga kelib 10.804 ming kishini tashkil etdi. Urbanizatsiya darajasi ham shunga mos tarzda: 1995-yilda – 38.4%; 2005-yilda – 36.7%; 2015-yilda – 36.4% ga etdi. Shaharlashuv koeffitsienti 2014-yilda 0.29 daraja sifatida belgilangan.

2001-yil Istanbuldagi Habitat II dasturiga muvofiq unda O‘zbekistonning o‘ziga xos yo‘li va mamlakatda olib borilayotgan ishlar jadalligiga e‘tibor qaratilib

o‘tilgan. O‘sha vaqtdagi mamlakat rahbari I.A.Karimovning yuritayotgan siyosati va Taraqqiyotning besh modeli Habitat rasmiy saytida alohida ta’kidlab o‘tilgan.

Barqaror rivojlanishni ta’minlashning yangi omili sifatida mavjud nomutanosibliklar va tizimli muammolarni bartaraf etish, urbanizatsiya jarayonlarini faollashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘zining 2018-yil 28-dekabrdagi Oliy Majlisga murojaatnomasida mamlakatimizda urbanizatsiya darajasini 2030-yilgacha 60 foizga yetkazish vazifasini strategik maqsad sifatida belgilab berdilar. Ushbu vazifani bajarish uchun mamlakatda davlat tomonidan urbanizatsiyani maqsadli tartibga solish va shaharlarni kompleks rivojlantirish bo‘yicha asosiy yo‘nalishlar va kompleks chora-tadbirlarni ko‘zda tutuvchi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi.

2019-yilning 14-aprelida O‘zbekiston iqtisodiyot va sanoat vazirligida “Urbanizatsiya konsepsiyasi 2030 va Barqaror taraqqiyotning milliy maqsadlari” mavzusiga bag‘ishlangan davra suhbatini bo‘lib o‘tdi. Bu suhbatning asosini Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekistonda shaharlashuv jarayonlarini jadallashtirishda olib borilayotgan islohotlar tashkil etgan.

Urbanizatsiya sohasida xalqaro tajribani chuqur o‘rganish hamda urbanizatsiya siyosatini barqaror taraqqiyotning milliy maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish bugungi kunda o‘ta muhimligini hisobga olib, Iqtisodiyot va sanoat vazirligi tomonidan Birlashgan millatlar tashkilotining Taraqqiyot dasturi bilan hamkorlikda BMTning O‘zbekistondagi ekspertlar missiyasi ham tashkil etildi. Birlashgan millatlar tashkiloti Taraqqiyot dasturining O‘zbekistondagi doimiy vakili Matilda Dimovska, Urbanizatsiya agentligining direktori Jasur Aripov hamda Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti direktori o‘rinbosari Tursun Ahmedovlar ishlab chiqilayotgan Konsepsiya borasida o‘z fikrlarini bildirgandilar.

Davra suhbatida shuningdek, missiya ishtirokchilaridan: BMTning aholi punktlari bo‘yicha Dasturining mintaqalararo maslahatchisi Katey Sheyfer, Shaharlar iqtisodiyoti instituti shahar xo‘jaligi departamentining turar joy qurilishi sektori boshlig‘I Irina Gentsler, Sankt-Peterburg davlat universiteti atrof-muhit xavfsizligi va hududlarning barqaror taraqqiyoti kafedrasi mudiri Nikolay Bobilev hamda Moskva shahridagi BMT-Xabitatning Loyihalarni muvofiqlashtirish byurosi rahbari Tatyana Xabarovalar so‘zga chiqib, shahar rivojlanishining turli sohalarida, ya’ni uy-joy xo‘jaligi, kommunal xo‘jalik, transport va yo‘llar, ekologiya va boshqa muhim yo‘nalishlarda jahon tajribasi bilan o‘rtoqlashdilar.

O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha Urbanizatsiyani rivojlantirish Konsepsiyasini ishlab chiqilishi uchun yaqinda tashkil etilgan. Iqtisodiyot va sanoat vazirligi huzuridagi Urbanizatsiya agentligiga texnik yordam va salohiyatni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida Shahar ekologiya infratuzilmasi jamg‘armasi hisobidan 150 mln AQSH dollari miqdoridagi beg‘araz yordamni ajratilishi Osiyo taraqqiyot banki (OTB) tomonidan tasdiqlandi.

O‘zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev Butunjahon urbanizatsiya forumi 13-sessiyasining Yetakchilar sammitida nutq so‘zlab, “Aqlli va xavfsiz shaharlar alyansi”ni tuzishni taklif qildi. Shuningdek, urbanizatsiya, uy-joy masalalari va barqaror shaharlarni rivojlantirishga oid qator tashabbuslarni ilgari surdi. Qayd etilishicha, XXI asr ortalariga borib yer sayyorasining qariyb 70%i shaharlarda yashaydi. Shu bilan birga, dunyoda qariyb 3 milliard inson birlamchi yashash sharoitlaridan mahrum bo‘lib, ularning bir milliarddan ortig‘i norasmiy turar joylarda istiqomat qilmoqda, 300 milliondan ziyod esa boshpanasiz qolmoqda. Prezident urbanizatsiya jarayonlari global barqarorlik va xavfsizlikka bevosita ta’sir qilayotganini ta’kidladi. Yaqin 15 yil ichida O‘zbekiston aholisi 38 milliondan 50 million nafarga, urbanizatsiya darajasi esa 51%dan 65%ga yetishi kutilmoqda. Shu munosabat bilan so‘nggi o‘n yilda mamlakatda qurilayotgan uy-joylarning yillik soni 10 barobar oshib, 2025-yilda 238 ming xonadonga yetgani qayd etildi. 2030-yilgacha bu ko‘rsatkichni yana 1,5 barobar oshirish rejalashtirilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda arzon uy-joy dasturlariga har yili qariyb 2 milliard dollar byudjet mablag‘lari yo‘naltirilmoqda. 2024-yilda norasmiy turar joylar muammosini hal qilish bo‘yicha alohida qonun qabul qilinib, 100 mingga yaqin uy-joyga hujjatlar rasmiylashtirib berilgan. Prezident eskirgan uy-joylarni renovatsiya qilish doirasida qayta quriladigan xonadonlar ulushini 15 foizdan 60 foizga yetkazish rejalashtirilganini ham ma’lum qildi. Shuningdek, Urbanizatsiya milliy qo‘mitasi tashkil etilgani, “Yashil makon” va “Toza havo” dasturlari doirasida shaharlardagi yashillik darajasini 2030-yilgacha 30 foizga yetkazish maqsad qilingani bildirildi. Nutqda ikki million aholiga mo‘ljallangan “Yangi Toshkent” megaloyihasi alohida tilga olindi. Loyiha “yashil”, “aqlli”, “xavfsiz” tamoyillari asosida ishlab chiqilgani ta’kidlandi. Qayd etilishicha, loyihaning birinchi bosqichidayoq qiymati 25 milliard dollardan ortiq investitsiya loyihalari boshlangan “Yangi Toshkent” konsepsiyasi forum doirasidagi “Urban Expo” ko‘rgazmasida ham namoyish etilmoqda. Prezident “Yangi O‘zbekiston” massivlari mamlakatning barcha hududlarida qurilayotganini bildirib, hozirgacha 61 ta shunday massiv bunyod etilgani, 2030-yilgacha ularning soni 100 taga yetkazilishini ma’lum qildi. O‘zbekiston Prezidenti forumda bir qator tashabbuslarni ham ilgari surdi, davlatlarni “mutanosib

urbanizatsiya” tamoyilini keng joriy etishga chaqirdi. Shuningdek, shahar boshqaruvida sun’iy intellekt va raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan teng foydalanishni ta’minlash maqsadida xalqaro “Aqlli va xavfsiz shahar alyansi”ni tashkil etishni taklif qildi. Bundan tashqari, “yashil shaharlar”ni rivojlantirish bo'yicha umumiy tamoyil va standartlarni ishlab chiqish hamda BMT-Habitatning “Yashil shahar” xalqaro mukofotini ta’sis etishni taklif etdi. Shavkat Mirziyoyev Butunjahon forumining 15-sessiyasini 2030-yilda “Yangi Toshkent” shahrida o‘tkazish va uning bosh mavzusini “Shaharlarning barqaror rivojlanishida mahalla institutining o‘rni” deb nomlash tashabbusini ham ilgari surdi. Mazkur sohadagi raqamlarga nazar tashlaydigan bolsak, so‘nggi to‘qqiz yilda O‘zbekistonda qariyb 10 mingta yangi qurilish korxonasi ish boshladi. Aylanmasi 1 trillion so‘mdan oshgan 20 ta, 100 milliard so‘mdan yuqori ko‘rsatkichga chiqqan 365 ta yirik kompaniya shakllandi. Loyiha tashkilotlari soni 2 mingdan oshib, ularning 650 dan ziyodi xalqaro sertifikat oldi. Shu davrda qurilish sohasida ruxsat berish bosqichlari 3 karra, muddatlar 4 karra qisqartirildi. 420 ta shaharsozlik norma va qoidalari birlashtirilib, eskilari bekor qilindi va 140 ta yangi norma va qoida tasdiqlandi. Natijada o‘tgan yillar mobaynida 210 million kvadrat metr bino-inshoot, 647 ming xonadonli 15 mingdan ortiq ko‘p qavatli uy-joy barpo etildi. Qurilish ishlarining hajmi 2016-yildagi 30 trillion so‘mdan o‘tgan yili 314 trillion so‘mga yetdi. Bugungi kunda O‘zbekiston aholisining urbanizatsiya darajasi 51 foizga yetgan, qariyb 20 million nafar aholi shaharlarda yashamoqda. Ushbu ko‘rsatkichlar O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari jadal sur‘atlarda rivojlanib borayotgani va shaharsozlik sohasidagi islohotlar xalqaro tendensiyalar bilan uyg‘unlashib borayotganini ko‘rsatadi. Bundy sharoitda shahar infratuzilmasini barqaror rivojlantirish, aholi punktlarini zamonaviy talablar asosida shakllantirish hamda ekologik va ijtimoiy muvozanatni ta’minlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan, O‘zbekiston amalga oshirilayotgan urbanizatsiya siyosatini jahon tajribasi bilan uyg‘unlashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, poytaxt shaharlar konsepsiyasini serqirra va poytaxtshunoslikning asosiy hujjati sifatida anglash va tushunish, bu boradagi ma’muriy federal qonunchilikda ushbu konseptual hujjatda o‘z aksini topgan quyidagi tamoyillarga alohida ahamiyat qaratish maqsadga muvofiq. Mazkur yo‘nalishdagi ishlarimiz Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar ishtirokida ishlab chiqilgan “Urbanizatsiya – 2040” konsepsiyasi loyihasi bilan uyg‘unlikda amalga oshiriladi.

Xulosa sifatida qayd etish lozimki, mutlaqo yangi uy-joy siyosatini amalga oshirish asosida urbanizatsiya jarayonlarini faollashtirish, bunda aholi punktlarining muhandislik, transport va ijtimoiy infratuzilmalar bilan ta’minlanganligiga e’tibor qaratish;

jismoniy va yuridik shaxslar uchun turar joy va noturar joy bino va inshootlar ostidagi yer uchastkalariga egalik qilish huquqini amalga oshirishni kafolatlash, yer uchastkalarini fuqarolik muomalasiga kiritish uchun shart-sharoitlar yaratish;

migratsiya jarayonlarini ma’muriy tartibga solish tizimini takomillashtirish yo‘li bilan aholining qishloq joylardan shaharlarga erkin harakatlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish; aglomeratsiyalarning afzalliklaridan foydalanishni nazarda tutgan holda o‘rta shaharlarni, shu jumladan, tuman markazlarini boshqarishda ilg‘or xalqaro tajribani keng joriy etish; yo‘ldosh-shaharlar tarmog‘ini kengaytirish kabilarni ta’kidlash lozim.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES):

1. Модели в географии / Под ред. П.Хаггета и Дж. Чорли. . – М.: Прогресс, 1971.
2. Кадиров М.А. Шаҳарлар географияси. Samarqand: Zarafshon, 2019. – 192 b. – B.14.
3. Eshtemirov J. Zamonaviy shahar: tarix va tadqiq. Tafakkur. 2/2024., – B.87.
4. Ўзбекистан Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаати // Халқ сўзи. 2020йил 30декабрь.
5. Мирзиёев Ш.М Халкчил ислохотлар халкимиз манфаатларига хизмат килади. 7-жилд. – Т.: “O‘zbekiston”, 2023. – 408 б.
6. Курбонов П.Р. Жанубий Ўзбекистонда урбанизация жараёнлари. –Т: “MUMTOZ SO‘Z”, 2019. –178 б.
7. Iqtisodiy rivojlanish sohasida davlat siyosati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2019-yil 10-yanvardagi 5621-sonli Prezident Farmoni
8. 2018-yil 10-yanvarda “Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 5623-sonli Prezident Farmoni
9. Тожиева З.Н. Ўзбекистон аҳолиси: ўсиши ва жойланиши. Тошкент: 2010. Б. 21.

Elektron resurslar:

<https://mineconomy.uz/uz/info/2512>
<https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/preparatory-process/national-participation/uzbekistan/>

UN-Habitat World Cities Report 2016

<https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/preparatory-process/national-participation/uzbekistan/>

<https://habitat3.org/wp-content/uploads/Istanbul5-NR-2001Uzbekistan.pdf>

<https://www.lex.uz/docs/4154818>

<https://mineconomy.uz/uz/info/2623>

<https://mineconomy.uz/uz/info/2610>